

درس‌آموخته‌های مرتبط با روند سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره مسلسل: ۲۰۰۰۶
کد موضوعی: ۲۱۰



مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۶/۱۱

عنوان گزارش:

درس آموخته‌های مرتبط با روند سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱

نوع گزارش: طرح و لایحه ، نظارتی ، راهبردی

نام دفتر:

مطالعات اجتماعی

تهیه و تدوین کنندگان:

علیرضا حدادی (گروه تعاون، مشارکت‌های مردمی و سرمایه اجتماعی)، محسن ردادی

اظهار نظر کننده:

خیراله خیری اصل (دفتر مطالعات سیاسی)

مدیر مطالعه:

علیرضا حدادی

ناظران علمی:

محمد رضا مالکی، هادی افراسیابی، محمد تقی ضرغام افشار

ویراستار ادبی:

زهره عطاردی

گرافیک و صفحه آرایی:

محمد دهقانی شهربابی

واژه‌های کلیدی:

۱. سرمایه اجتماعی

۲. اعتماد

۳. روابط مردم و دولت

۴. مشارکت

۵. علوم اجتماعی رایانشی

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۲/۰۹/۲۸



فهرست مطالب

۶	چکیده
۷	خلاصه مدیریتی
۹	۱. مقدمه
۹	۲. پیشینه پژوهش
۱۱	۳. روش و گستره تحلیل
۱۲	۴. توصیف وضعیت
۱۵	۵. تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی اجتماعی در سال ۱۴۰۱
۲۰	۶. جمع بندی و نتیجه گیری
۲۴	منابع و مآخذ

فهرست جداول

۹	جدول ۱. پیشینه بررسی سرمایه اجتماعی در گزارش های مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی
۱۲	جدول ۲. حجم داده های جمع آوری شده در یکی از فصل های سال ۱۴۰۱
۱۳	جدول ۳. همبستگی میان شاخص های کلی سرمایه اجتماعی
۱۴	جدول ۴. همبستگی میان شاخص های فرعی سرمایه اجتماعی
۲۰	جدول ۵. عوامل مهم اثرگذار بر سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱

فهرست اشکال

۱۳	شکل ۱. شاخص های سرمایه اجتماعی
۱۹	شکل ۲. تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱



درس‌آموخته‌های مرتبط با روند سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱

چکیده



در مجموع تحت تأثیر حوادث و اغتشاش‌های آن سال قرار گرفت. برای ترمیم و ارتقای سرمایه اجتماعی لازم است که برخی از اقدامات انجام گرفته و «تقویت رابطه میان مردم و دولت» مورد تأکید بیشتری قرار گیرد، زیرا تحلیل کلان داده‌ها نشان می‌دهد که اگر در روابط میان ملت و دولت، «انتظار حمایت و پشتیبانی دولت از شهروندان» برآورده شود، به میزان قابل توجهی سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد. هر کجا دولت در مقام حمایت، پشتیبانی و خدمت‌رسانی به مردم ظاهر شده، سرمایه اجتماعی افزایش یافته است.

درس‌آموخته مهم از حوادث سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که رفتار و گفتار مسئولین باید به گونه‌ای باشد که حس تعهد دولت به مراقبت و حفظ جان شهروندان و حقوق آنها، به مردم منتقل شود. صدور فرمان عفو عمومی رهبر معظم انقلاب اسلامی در آن سال از این جنس بود.

گزارش حاضر نتیجه و چکیده گزارش‌های مستمر پایش سرمایه اجتماعی در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی است. شاخص‌های سرمایه اجتماعی در گزارش‌های پیشین و گزارش حاضر عبارتند از:

«اعتماد به حکمرانی»، «نکویی روابط دولت - ملت»، «مشارکت اجتماعی»، «خدمت‌رسانی به مردم»، «احساس عدالت و برابری»، «توانمندی در مدیریت بحران‌ها»، «افتخار به هویت ملی»، «پایبندی به ارزش‌های مشترک»، «امید»، و «باور به خیرخواهی مسئولان».

برای بررسی این شاخص‌ها، میلیاردها داده از فضای مجازی جمع‌آوری و سپس توسط رایانه و هوش مصنوعی دسته‌بندی شد. در مرحله بعد، این دسته‌بندی‌ها توسط کارشناسان علوم اجتماعی مورد تحلیل قرار گرفت که دستاورد این فرایند، تصویری از وضعیت سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ بود.

اوضاع سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ فرازونشیب داشت و



بیان/شرح مسئله

سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک نظام سیاسی است، که به ارتباط بین افراد و حاکمیت برمی‌گردد و می‌تواند منجر به افزایش کارآمدی حکمرانی و کاهش هزینه‌ها و رفع اشکالات شود. بنابراین اهمیت دارد که نظام سیاسی با حساسیت، تغییرات سرمایه اجتماعی را بررسی کرده و برای بهبود آن برنامه‌ریزی کند. به این منظور در مرکز پژوهش‌های مجلس، گزارش‌های مستمر پایش سرمایه اجتماعی تهیه می‌شود که در گزارش حاضر نیز خلاصه و چکیده گزارش‌های سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ ارائه می‌شود.

پرسش اصلی این است که تغییر شاخص‌های سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ چه دلالتی برای نظام حکمرانی دارد؟ یادآوری می‌شود که در این سال یک اغتشاش اجتماعی گسترده رخ داد که در فضای مجازی بازتاب فراوانی داشت و شاخص‌های سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار داد.

نقطه نظرات/یافته‌های کلیدی

- ۱- خاص‌ترین موضوع اثرگذار بر سرمایه اجتماعی «مدیریت اغتشاش‌ها و ناآرامی‌ها» بود.
- ۲- «اعتماد»، سریع‌ترین موضوع برای ارتقا یا کاهش سرمایه اجتماعی بود. به این معنا که رخدادها و حوادث، به سرعت بر اعتماد مردم اثر می‌گذاشت و باعث می‌شد که اعتماد نهادی آنها نسبت به مسئولین و روندها فوراً کم یا زیاد شود.
- ۳- «مشارکت»، پایدارترین موضوع برای حفظ سرمایه اجتماعی بود. یعنی به رغم رخدادها و حوادث گوناگون، شاخص مرتبط با مشارکت اجتماعی مردم تغییر چندانی نکرد. این ثبات به این معناست که اگر مشارکت اجتماعی در جامعه نهادینه شود، از اتفاقات و رفتارهای کوتاه‌مدت و روزانه مسئولین و دولت‌مردان اثر نمی‌پذیرد.
- ۴- جریان «خدمت‌رسانی» به مردم تأثیر فوق‌العاده‌ای در افزایش سرمایه اجتماعی دارد. اگر خدمت‌رسانی به مردم به بهترین شکل جریان داشته باشد، سایر شاخص‌های سرمایه اجتماعی نیز به تبع این شاخص افزایش می‌یابند.
- ۵- «انتظار حمایت دولت از شهروندان» جان کلام و خلاصه اغلب تغییر شاخص‌های سرمایه اجتماعی بود. به این معنا که هر جا مردم احساس می‌کردند دولت حامی آنهاست و فارغ از

منفعت‌طلبی مادی یا ایدئولوژیک، خواسته‌ها منافع مردم را پیگیری می‌کند؛ سرمایه اجتماعی افزایش می‌یافت. احساس متضاد با این گزاره باعث کاهش و پایین آمدن شاخص‌های سرمایه اجتماعی می‌شد.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

- ۱- مقدمه هر نوع مشارکت، گفتگوی فعال با مردم است. سخن گفتن بی‌واسطه با مردم از جمله اقدام‌های مثبت مسئولان در سال‌های اخیر است. اما شنیدن صدای طیف‌های مختلف مردم در برنامه‌های مدون و شفاف که کاملاً همین حس را به ایشان منتقل کند، امری بسیار ضروری‌تر است. بهره‌گیری از فضای مجازی به‌عنوان یکی از ابزارهای سنجش نبض جامعه، برگزاری کمیسیون‌های مشترک با ذی‌نفعان و جلب نظر نمایندگان ایشان و توجه به پیامدهای ناخواسته عملکردها در افکار عمومی یا آزمون و خطاهای حکمرانی و اجرای آزمایشی طرح‌ها از جمله اقداماتی است که می‌تواند سیاستگذار را در موضع شنونده قرار دهد و به ترمیم سرمایه اجتماعی یاری رساند.
- ۲- در همه لوایح و طرح‌هایی که مخاطب عام و وسیعی در کشور دارند؛ باید فرایندی تعریف کرد که اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی لحاظ شود. این طرح‌ها باید از لایه‌های کارشناسی مشخصی بگذرند (مرکز پژوهش‌های مجلس و مرکز بررسی استراتژیک ریاست جمهوری و پژوهشکده قوه قضائیه) و در مراحل مختلف از مردم نظر سنجی شود و گام‌به‌گام در یک بسته رسانه‌ای منسجم مردم در جریان امر قرار گیرند. چنان‌که این تجربه در سایر کشورها به کار گرفته می‌شود و افزایش اعتماد عمومی را در پی داشته است.
- ۳- مؤلفه حمایت از تمامیت ارضی و مقابله با تجزیه و قوم‌گرایی بیشترین اثر را بر نکویی رابطه دولت ملت و افزایش سرمایه اجتماعی حاکمیت داشته است. بنابراین لازم است بر عناصر گفتمان‌ساز، وحدت‌آفرین و ارزشمند قومیت‌های مختلف برای حاکمیت تأکید کرد.
- ۴- نهادمند شدن جامعه به‌ویژه در جهت تقویت طبقات مستضعف، از ضرورت‌های حکمرانی در کشور است که به تقویت جامعه منجر خواهد شد. شهید بهشتی تشکیلات اصیل اجتماعی و سیاسی را شرط تداوم انقلاب می‌دانست. در واقع بخش مردمی،

منازعه‌های مخربی در جامعه شود. نیروهای معاند نظام با تکیه بر این فضا سازی‌ها، تلاش می‌کنند که به بهانه هر برخورد کوچکی، فضای جامعه را ملتهب و آشفته سازند. در این موقعیت، ضروری است که با دقت و حتی احتیاط موضوع‌های مرتبط با زنان پیگیری شود. از جمله اینکه برخورد با زنانی که مرتکب جرم می‌شوند با حفظ شأن و کرامت زنانه همراه باشد؛ اصل فوق، مورد تأکید شرع و قانون نیز می‌باشد. به این منظور لازم است حمایت‌های تقنینی و نظارتی برای تسهیل حضور و فعالیت بانوان در دستور کار قرار گیرد تا بر تبلیغات و ذهنیت‌سازی‌ها غلبه شود.

۷ نارضایتی‌های مرتبط با محدودیت‌های اینترنتی بر سرمایه اجتماعی اثرگذار بوده است. تقریباً همه کشورهای قاعد و محدودیت‌هایی بر اینترنت اعمال می‌کنند و اقدام به فیلتر کردن «تیک تاک» در آمریکا نمونه‌ای از این اعمال محدودیت‌هاست. با این حال باید توجه داشت که لازم است محدود کردن دسترسی به اینترنت بر اساس قاعده و منطق مشخصی باشد. به علاوه، علیرغم توصیه‌های رهبرانقلاب در ۲۲ خرداد ۱۳۹۶، اقدام ایجابی و حمایتی در مورد فضای مجازی انجام نشده و این موضوع باعث نارضایتی مردم از کیفیت اینترنت شده است. از سوی دیگر فیلترینگ موجود نیز نتوانسته دسترسی‌ها را مسدود کند. در این شرایط محدودیت‌ها و دشوار شدن دسترسی به برخی شبکه‌های اجتماعی باعث افزایش نارضایتی و کاهش سرمایه اجتماعی شده است.

بدون برخورداری از تشکیلات منسجم و قوی در سایه بخش دولتی و بخش خصوصی قرار می‌گیرد. بنابراین ضمن حفظ نظارت و ساماندهی بخش مردمی، لازم است از غلبه دولت و بخش خصوصی بر بخش مردمی جلوگیری کرد. تدوین قانون تشکل‌های اجتماعی از جمله مواردی است که می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد.

۵ ظرفیت جامعه برای اصلاحات اساسی و جراحی‌های مختلف محدودیت‌هایی دارد. از عوامل اثرگذار بر کاهش تاب‌آوری عمومی، کنش‌های اقتصادی هیجانی مانند آزادسازی ناگهانی قیمت برخی از کالاهای اساسی (نان، روغن، حبوبات و ...) در بازار است. این مسئله باعث شکل‌گیری جریانی از گرانی‌سازی با منطق کمیابی در سطوح مختلف بازار شده است که چندین ماه ادامه دارد. چنین منطقی زمینه‌های شکل‌گیری انواع رانت و فساد را نیز فراهم می‌آورد. این چرخه گرانی و رانت، تاب‌آوری عمومی را شکننده و خرد می‌کند. بررسی بسیاری از اعتراضات چند سال اخیر در استان‌های مختلف نشان می‌دهد؛ یکی از ریشه‌های اصلی این اعتراضات، تورم، گرانی و کاهش قدرت خرید بوده است.

۶ رصدها و نظرسنجی‌ها نشان می‌دهد؛ که افکار عمومی به دلایل مختلف و از جمله اقدامات رسانه‌ای دشمنان، نسبت به موضوع زنان حساس است و تجربه رخدادهای سال ۱۴۰۱ نشان داد که غفلت از این موضوع می‌تواند باعث بروز تنش‌ها و

۱. مقدمه

مسئله سرمایه اجتماعی را می‌توان در کنار سرمایه‌های اقتصادی و انسانی، بخشی از ثروت فردی و ملی به حساب آورد، چراکه هیچ فردی بدون سرمایه اجتماعی نمی‌تواند به حیات خود معنا و مفهوم بخشد و هیچ جامعه‌ای بدون سرمایه اجتماعی نمی‌تواند به اهداف مادی و معنوی خود برسد. برخی از ابعاد، جنبه‌ها و اشکال سرمایه اجتماعی عبارتند از: اعتماد، مشارکت، پیوندهای اجتماعی، مبادلات و مراودات اجتماعی، معاشرت، همکاری، صداقت، حسن تفاهم، سلامت نفس، هم‌دردی، دوستی، همبستگی، فداکاری، دل‌بستگی به مکان، حمایت اجتماعی دریافت شده و ...

با این توصیف، اهمیت دارد که نظام سیاسی با حساسیت تغییرات سرمایه اجتماعی را بررسی کرده و برای بهبود آن برنامه‌ریزی کند. اگرچه آمار و گزارش‌های جهانی حکایت از آن دارد که تقریباً سرمایه اجتماعی اغلب کشورهای جهان، رو به کاهش است [۱]، با این حال، روند نسبی کاهش سرمایه اجتماعی در برخی مؤلفه‌ها در ایران، به‌عنوان یک نظام مردم‌سالار و انقلابی اهمیت بیشتری دارد و باید مورد مراقبت سیاستگذاران و مسئولین اجرایی کشور قرار گیرد.

این گزارش، تجمیع و چکیده گزارش‌های مستمر و فصلانه سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ است و نمایی از وضعیت سرمایه اجتماعی در این سال را به نمایش می‌گذارد. در این سال یک اغتشاش اجتماعی گسترده رخ داد که در فضای مجازی بازتاب فراوانی داشت. بنابراین خواه‌ناخواه شاخص‌های سرمایه اجتماعی تحت تأثیر این حوادث قرار گرفته است. گفتنی است، در این گزارش بنابر خلاصه‌گویی و ارائه تصویر کلی از وضعیت سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ است. برای اطلاع از جزئیات، آمار و اعداد، می‌توان به چهار گزارش مفصل و مشتمل بر کلان داده‌ها که در این سال در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به صورت فصلانه تولید شده، مراجعه کرد.

۲. پیشینه پژوهشی

مرکز پژوهش‌های مجلس مورد توجه قرار گرفته است. در جدول زیر این پژوهش‌ها بررسی می‌شود.

۲-۱. سوابق مطالعاتی در مرکز موضوع سرمایه اجتماعی از موضوع‌هایی است که در گزارش‌های

جدول ۱. پیشینه بررسی سرمایه اجتماعی در گزارش‌های مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

ردیف	پژوهشگر	عنوان پژوهش	تاریخ	خلاصه یافته‌های پژوهشی
۱	حدادی، علیرضا، یزدانیان، احمد	فرتحلیل پیشینه پایش‌های سرمایه اجتماعی [۲]	۱۴۰۱/۱۰/۷	این گزارش انواع روش‌های سنجش سرمایه اجتماعی را بررسی کرده و الگوی جدیدی برای سنجش و پایش سرمایه اجتماعی حاکمیت ارائه می‌کند.
۲	محسن‌رمدادی	مطالعه تطبیقی سرمایه اجتماعی مجالس قانونگذاری [۳]	۱۴۰۲/۷/۱۸	این گزارش به بررسی تطبیقی سرمایه اجتماعی در پارلمان کشورهای مختلف می‌پردازد. پارلمان اغلب کشورها، دچار کاهش سرمایه اجتماعی شده‌اند و البته بسیاری از آنها راهکارهایی را برای ارتقای سرمایه اجتماعی پارلمان دنبال می‌کنند.

ردیف	پژوهشگر	عنوان پژوهش	تاریخ	خلاصه یافته‌های پژوهشی
۳	علیرضا حدادی	بررسی لایحه برنامه هفتم توسعه (۴۶): سرمایه اجتماعی [۴]	۱۴۰۲/۴/۱۹	سرمایه اجتماعی حاکمیت، میزان نفوذ و مقبولیت حاکمیت و به‌طور کلی تصویر حاکمیت در اذهان مردم را به تصویر می‌کشد. انقلاب اسلامی در جهت‌گیری‌های کلی خود، همواره متفطن جایگاه مردم و حضور ایشان در حکمرانی و تقویت سرمایه اجتماعی بوده است. همچنین در عرصه‌های مختلف، مقبولیت خوبی به‌دست آورده است که البته گاهی با فرازونشیب‌هایی روبه‌رو می‌شود. جنگ شناختی دشمن علیه انقلاب اسلامی در سال‌های اخیر، عمدتاً در همین ناحیه متمرکز بوده و تغییرات زیست جهان و ذهنیت جامعه به‌ویژه نسل جدید، گویای چالش‌هایی در سرمایه اجتماعی است.
۴	محسن ردادی	بررسی و مقایسه جایگاه احکام مرتبط با سرمایه اجتماعی در برنامه‌های اول تا ششم [۵]	۱۴۰۲/۲/۲۳	بررسی برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که در کشور ما به سرمایه اجتماعی توجه مناسبی نشده است. در سه برنامه نخست توسعه، رویکردی اقتصادی غالب بود و حتی نامی از سرمایه اجتماعی در این برنامه‌ها نیست. از برنامه چهارم به بعد، سرمایه اجتماعی به برنامه‌های توسعه راه یافت. در قانون برنامه ششم، تقویت ساختارهای تولید سرمایه اجتماعی محل توجه قرار گرفت و سازمان‌های مردم‌نهاد جایگاه ویژه‌ای داشتند.
۵	علیرضا حدادی رسول محسن‌زاده	الگوی سنجش سرمایه اجتماعی با استفاده از علوم اجتماعی محاسباتی [۶]	۱۴۰۱/۱۰/۷	این گزارش با بهره‌گیری فراتحلیل ادبیات نظری و تحلیل خبرگانی، مدلی برای سنجش سرمایه اجتماعی حاوی سه شاخص، هشت نامگر و چهل مؤلفه ارائه می‌دهد. همچنین منطق ریاضیاتی رسیدن به مفهوم سرمایه اجتماعی از بین مؤلفه‌های متکثر که مبتنی بر روش استقرایی است، توضیح داده می‌شود. این گزارش با بهره‌گیری از دیدگاه متفکران و صاحب‌نظران این عرصه سه مؤلفه «اعتماد اجتماعی»، «نکویی رابطه دولت ملت» و «مشارکت اجتماعی» را به‌عنوان مهم‌ترین عناصر سنجش سرمایه اجتماعی معرفی کرده است. این شاخص‌ها در ارتباط دولت و ملت بازتعریف شده و با مؤلفه‌های مختلفی از ادبیات نظری و پیمایش‌های گذشته غنی شده است.
۶	علیرضا حدادی، احمد یزدانیان، معین کاظمی، سینا شیخی	سلسله‌گزارش‌های پایش سرمایه اجتماعی حاکمیت (گزارش سوم: سنجش سرمایه اجتماعی بهار ۱۴۰۱)		در این گزارش‌ها نتایج، یافته‌ها و پیشنهادهای متنوعی ارائه شده که در گزارش حاضر جمع‌بندی و خلاصه‌ای از آن موارد ارائه می‌شود.
۷	علیرضا حدادی، رسول محسن‌زاده، احمد یزدانیان، سینا شیخی	سلسله‌گزارش‌های پایش سرمایه اجتماعی حاکمیت (گزارش چهارم: سنجش سرمایه اجتماعی تابستان ۱۴۰۱ از طریق فضای مجازی)		
۸	علیرضا حدادی، رسول محسن‌زاده، احمد یزدانیان، سینا شیخی	سلسله‌گزارش‌های پایش سرمایه اجتماعی حاکمیت (گزارش پنجم: سنجش سرمایه اجتماعی پاییز سال ۱۴۰۱ از طریق فضای مجازی)		
۹	علیرضا حدادی، رسول محسن‌زاده، احمد یزدانیان، سینا شیخی	سلسله‌گزارش‌های پایش سرمایه اجتماعی حاکمیت (گزارش ششم: سنجش سرمایه اجتماعی زمستان سال ۱۴۰۱ از طریق فضای مجازی)		

آید (تخلفوا باخلاق الله) و این جز در گرو مشارکت فعال و گسترده تمامی عناصر اجتماع در روند تحول جامعه نمی‌تواند باشد. قانون اساسی زمینه چنین مشارکتی را در تمام مراحل تصمیم‌گیری‌های سیاسی و سرنوشت‌ساز برای همه افراد اجتماع فراهم می‌سازد تا در مسیر تکامل انسان هر فردی خود دست‌اندر کار و مسئول رشد و ارتقا و رهبری شود که این همان تحقق حکومت مستضعفین در زمین خواهد بود» [۷]. لذا تأکید بر مشارکت مردم در امور کشور، به معنای اهمیت دادن به سرمایه اجتماعی است.

۲-۲. سوابق تقنینی به‌همراه آسیب‌شناسی

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌گونه‌ای روابط بین مردم و حاکمیت را توصیف کرده که حامل سرمایه اجتماعی باشد. در این راستا، مهم‌ترین بخشی که جایگاه مردم در قانون اساسی را بیان کرده، مقدمه این قانون است. در این بخش، شیوه حکومت در اسلام به این صورت تعریف شده است: «هدف از حکومت، رشد دادن انسان در حرکت به سوی نظام الهی است (والی الله المصیر) تا زمینه بروز و شکوفایی استعدادها به‌منظور تجلی ابعاد خودگونگی انسان فراهم

۳. روش و گستره تحلیل

روش‌های نوین و پیوند آمار، علوم اجتماعی و هوش مصنوعی با دقت، سرعت و حجم بالایی از داده‌ها ممکن شده است. اگرچه ممکن است نظرات کاربران فضای مجازی متناسب با واقعیت حکمرانی نباشد، اما این برساخت ذهنی، اثر زیادی بر مشارکت ایشان در مسیر همراهی مردم با حاکمیت خواهد داشت؛ لذا شناخت نظرات مردم می‌تواند یاری‌رسان تصمیم‌گیری‌ها باشد. در این گزارش، شاخص‌های «اعتماد به حکمرانی»، «نکوبی روابط دولت‌ملت» و «مشارکت اجتماعی» مبنای سنجش و تحلیل سرمایه اجتماعی حاکمیت است. روایی و پایایی شاخص‌ها و نماگرها با روش دلفی و مراجعه به متخصصان امر (استادان دانشگاه و مسئولان اجتماعی و سیاسی) بازنگری و درنهایت تدقیق شده‌اند. هر یک از شاخص‌ها، نماگرها و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، متناسب با میزان اهمیت نظری و تجربی (به واسطه مراجعه به خبرگان و پایش وضعیت هر یک از نماگرها در فضای مجازی) وزن‌گذاری شده است. در این راستا، برای پیشگیری از سوگیری‌های ارزشی، تلاش شده مبنای وزن‌گذاری شاخص‌ها، میزان تکرار آنها در فضای مجازی و حجم داده‌ها و نظر متخصصان فضای مجازی و کارشناسان سرمایه اجتماعی باشد تا از این طریق پایش سرمایه اجتماعی نظام سیاسی در بازه‌های زمانی تعیین شده به‌گونه‌ای دقیق و کاربردی ممکن باشد.

«تحلیل احساسات» به‌عنوان یکی از راهبردها برای سنجش سرمایه اجتماعی در فضای مجازی مورد توجه قرار گرفته است. در این فرایند، هر گزاره یا جمله معمولاً در قالب یک

سیاستگذاران از «پیمایش» به‌عنوان دماسنجی برای سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی استفاده می‌کنند؛ اما این روش ضعف‌هایی دارد که باعث می‌شود در مأموریت اصلی‌شان موفق نباشند. روش «محاسباتی» سنجش سرمایه اجتماعی به‌دلیل مشاهده غیرمشارکتی، زمینه‌مند بودن، کنترل انواع سوگیری و توجه به اشتباهات روش‌شناختی پیمایش، دقتی بیشتر از روش‌های پیمایشی دارد. در عین حال باید تذکر داد که روش «محاسباتی» محدودیت‌هایی نیز دارد. این روش، متکی به کلان‌داده‌ها در فضای مجازی بوده و فضای مجازی ممکن است بازتاب‌دهنده تمام واقعیت‌ها نباشد. بنابراین نباید این روش را کامل و بی‌نقص تلقی کرد.

روش علوم اجتماعی محاسباتی بر جمع‌آوری و تحلیل کلان‌داده مبتنی است و راه‌حلی برای پوشش دادن شماری از ضعف‌های روش‌های کمی، به‌خصوص در حوزه نمونه‌گیری، ارائه کرده است. به روش‌های مبتنی بر کلان‌داده می‌توان به‌عنوان مکمل روش‌های کمی در پژوهش‌های اجتماعی مرتبط با حوزه‌های گوناگون سیاستگذاری توجه کرد. به‌طور کلی، تنوع در روش‌های پژوهش، باعث تسریع در روند شناخت سیاستگذار از تغییرات خرد و کلان اجتماعی می‌شود.

در عصر اطلاعات مردم دارای زیست جهانی مجازی و مخاطب رسانه‌ها هستند. شبکه‌های اجتماعی در فضای مجازی یکی از بهترین نبض‌هایی است که می‌توان براساس آن به بررسی ذهن جمعی کاربران در موضوعات مختلف دست یافت. این مهم از طریق

مبنای تحلیل در این گزارش کاربران هستند که در هر یک از بسترهای تلگرام، اینستاگرام و توئیتر به طور عمومی اظهار نظر کرده‌اند. کاربران فعال (اعم از حقوقی و حقیقی) پس از شناسایی کاربران غیر واقعی، تعریف الگوریتم‌های صحت‌سنجی داده‌های تولید شده و شناسایی ربات‌های تولید محتوا به دست آمده‌اند. در جدول زیر، داده‌هایی که در پاییز ۱۴۰۱ تولید شده و مورد تحلیل قرار گرفتند، به‌عنوان نمونه بیان شده است.

احساس دسته‌بندی می‌شود. چنین مواجهه‌ای یکی از شیوه‌های دسته‌بندی گزاره‌ها از میان کثرت داده‌هاست [۸]. برای دستیابی به احساسات و نگرش‌های کاربران (مثبت، منفی و خنثی) می‌توان از سازوکارهای مختلف استفاده کرد. گفتنی است که این شیوه پژوهش و پایش سرمایه اجتماعی، به تدریج اصلاح شده و اشکالات آن در طول انتشار گزارش‌های فصلانه برطرف شده است.

جدول ۲. حجم داده‌های جمع‌آوری شده در یکی از فصل‌های سال ۱۴۰۱

فصل	کاربران فعال حقوقی و حقیقی	کاربران اظهارنظرکننده در موضوع مرتبط با سرمایه اجتماعی	محتوای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی	محتوای مرتبط با سرمایه اجتماعی
پاییز	۲۶ میلیون و ۷۲۰ هزار و ۹۱۰ نفر	۱۱ میلیون و ۸۹۵ هزار و ۳۸۱ نفر	۳ میلیارد و ۵۳۱ میلیون و ۶۶۷ هزار و ۱۱۹ مطلب	۱ میلیارد و ۵۱۷ میلیون و ۱۷۷ هزار و ۶۲۲ مطلب

مأخذ: داده‌های تحقیق.

کامنت‌های کاربران ذیل صفحات اینستاگرام، پست‌های توئیتر، لایک‌های توئیتر، و لایک‌های اینستاگرام جمع‌آوری شده است.

گفتنی است، داده‌ها از هفت بستر پست‌های کانال‌های تلگرام، کامنت‌های کاربران در تلگرام، پست‌های صفحات اینستاگرام،

۴. توصیف وضعیت



۴-۱. وضعیت شاخص‌های کلی

در بررسی‌های صورت گرفته سه شاخص کلی «اعتماد به حکمرانی»، «نکویی روابط دولت‌ملت» و «مشارکت اجتماعی» مورد سنجش قرار گرفته است. در سال ۱۴۰۱، هر سه شاخص افت و خیز داشته‌اند. در سال ۱۴۰۱ این شاخص‌ها، پایین‌تر از وضعیت مطلوب بودند. یادآوری می‌شود که جزئیات تغییر این شاخص‌ها در گزارش‌های فصلانه سرمایه اجتماعی در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به صورت مفصل آمده است و در اینجا صرفاً به بیان خلاصه‌ای از نتایج اکتفامی شود. در ادامه گزارش وضعیت این شاخص‌ها بیان می‌شود:

۱. شاخص اعتماد به حکمرانی: اعتماد به حکمرانی به معنای رضایت از توانمندی نظام سیاسی در رفع نیازهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، زیست‌محیطی و فرهنگی مردم است. سنجش اعتماد به حکمرانی از طریق سنجش میزان رفع شدن یا نشدن انتظارات مردم از حاکمیت امکان‌پذیر است.

۲. شاخص نکویی روابط دولت‌ملت: منظور از نکویی روابط دولت‌ملت، وضعیتی است که رابطه نظام سیاسی با مردم، نزدیک و قوی باشد. همچنین، شاخص نکویی روابط دولت‌ملت میزان احساسات مشترک، توافق و تفاهم نظام سیاسی و مردم را بر سر ارزش‌های اجتماعی و سیاسی جامعه بازنمایی می‌کند. در این معنا، هر قدر نظام سیاسی از نظر نکویی روابط دولت‌ملت در وضعیت مطلوب‌تری قرار گیرد، سرمایه اجتماعی نظام سیاسی نیز در وضعیت مطلوب‌تری است. نسبت نکویی روابط دولت‌ملت با سرمایه اجتماعی از جنس رابطه مستقیم و هم‌افزاست؛ به گونه‌ای که افزایش یا کاهش در یکی، افزایش یا کاهش در دیگری را در پی دارد.

۳. شاخص مشارکت اجتماعی: منظور از مشارکت اجتماعی، میزان تمایل مردم برای مداخله در امور اجتماعی و سیاسی کشور در سطوح مختلف است. بر این اساس، هر چه تمایل مردم به مشارکت در امور کشور بیشتر یا تصور آنها از این مفهوم مثبت‌تر باشد، می‌توان گفت سرمایه اجتماعی نظام سیاسی در وضعیت بهتری قرار دارد. عملکرد نظام سیاسی در حوزه‌های مختلف به نوعی بر سازنده

نظام سیاسی را متأثر می‌کند. تصور مثبت یا منفی مردم درباره نهادهای حاکمیتی، بر میزان تمایل آنها به مشارکت اجتماعی تأثیر می‌گذارد.

در پایش سرمایه اجتماعی حاکمیت، وجوه کلان مشارکت مانند شرکت در انتخابات، مشارکت اجتماعی زنان و جوانان و پنداشت از حق مشارکت در تعیین سرنوشت سنجیده می‌شود.

مشارکت اجتماعی مردم در سطوح مختلف است. لذا به‌میزانی که تصورات مردم درباره مؤلفه‌های یاد شده مثبت‌تر باشد، میزان گرایش آنها به مداخله در وضعیت‌های اجتماعی و سیاسی بیشتر خواهد بود که در نهایت به مشروعیت بخشی نظام سیاسی منجر می‌شود. این فرایند به‌واسطه فراخوانی مردم به شکل‌های مختلف مشارکت اجتماعی و سیاسی، در نهایت وضعیت سرمایه اجتماعی

جدول ۳. همبستگی میان شاخص‌های کلی سرمایه اجتماعی

مشارکت اجتماعی	نکویی روابط دولت ملت	اعتماد به حکمرانی	
		۱	اعتماد به حکمرانی
	۱	۰.۷۴	نکویی روابط دولت ملت
۱	۰.۹۳	۰.۷۰	مشارکت اجتماعی

مأخذ: داده‌های تحقیق.

شکل ۱. شاخص‌های سرمایه اجتماعی



مأخذ: داده‌های تحقیق.

۲-۴. وضعیت شاخص‌های جزئی

در تحقیق صورت گرفته، برخی شاخص‌های جزئی تراحصا شدند که در ذیل شاخص‌های کلی قرار می‌گیرند و نکات ظریف‌تری از سرمایه اجتماعی را آشکار می‌کنند. این شاخص‌ها عبارتند از:

۱. **خدمت‌رسانی به مردم:** این شاخص به خدمات اساسی دولت به مردم اشاره دارد و نشان می‌دهد که نهادهای دولتی و حاکمیتی چقدر در خدمت به مردم و جلب رضایت آنها موفق بوده است. هر قدر خدمت‌رسانی به مردم بهتر صورت گیرد و دولت بتواند به نیاز گروه‌های اجتماعی مختلف پاسخ مطلوب بدهد، می‌توان انتظار داشت مردم ارزیابی بهتری از کارآمدی نظام سیاسی داشته باشند.

۲. **احساس عدالت و برابری:** دستیابی به عدالت باعث افزایش سرمایه اجتماعی می‌شود. عدالت اقتصادی و کاهش فساد مالی و اختلاس، عدالت قومی مذهبی در جهت رفع تبعیض‌های ضد اقلیت‌ها، عدالت اداری و شایسته‌سالاری، عدالت جنسیتی و تسهیل حضور زنان در عرصه‌های مختلف، عدالت قضایی و حقوقی در جامعه، از مؤلفه‌هایی هستند که وضعیت اعتماد مردم به حکمرانی نظام سیاسی را بهبود می‌بخشند.

۳. **توانمندی در مدیریت بحران‌ها:** ارزیابی مردم از موفقیت مسئولین در مدیریت مخاطرات انسانی و طبیعی (زلزله، سیل، کرونا و اپیدمی، بحران‌های شهری، زیست‌محیطی، تهدیدات

سایبری و...)، مدیریت اعتراضات و آشوب‌های اجتماعی، در سرمایه اجتماعی و تخمین میزان کارآمدی حکمرانی نظام سیاسی اثر دارد.

۴. **افتخار به هویت ملی:** هویت ملی بیانگر میزان احساس مردم از مشترک بودن سرنوشت خودشان است. مواردی همچون افتخار به قدرت نظامی و سیاسی کشور، دفاع از دستاوردهای علمی، فرهنگی و ورزشی، تعصب بر حفظ تمامیت ارضی، خرسندی از پیروزی‌های ورزشی نشان‌دهنده افتخار به هویت ملی است.

۵. **پایبندی به ارزش‌های مشترک:** پایبندی به ارزش‌های مشترک، از سنجه‌هایی است که باعث پیوستگی مردم می‌شود و سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد. پاسداشت مناسبت‌ها و مناسک در این زمینه مهم است.

۶. **امید:** امیدواری به بهبود آینده اقتصادی کشور و ارتقای فضای سیاسی و حفظ و گسترش آزادی‌های اجتماعی، به معنای وجود سرمایه اجتماعی است.

۷. **باور به خیرخواهی مسئولان:** منظور از خیرخواهی مسئولان، عملکرد نیروها و نهادهای نظام سیاسی در تأمین خیر عمومی و منفعت عامه است. صداقت و شفافیت در عملکرد مسئولان، کاهش فساد و رانت، اعتماد به رسانه ملی و شفافیت نهادهای انتصابی، از مؤلفه‌هایی هستند که براساس آنها می‌توان پنداشت مردم از خیرخواهی مسئولان را سنجید.

جدول ۴. همبستگی میان شاخص‌های فرعی سرمایه اجتماعی

باور به خیرخواهی مسئولان	امیدواری	پایبندی به ارزش‌های مشترک	افتخار به هویت ملی	احساس عدالت و برابری	توانمندی در مدیریت بحران‌ها	خدمت‌رسانی	
						۱	خدمت‌رسانی
					۱	-۰٫۱۵	توانمندی در مدیریت بحران‌ها
				۱	۰٫۱۰	۰٫۹۴	احساس عدالت و برابری
			۱	۰٫۸۴	۰٫۲۰	۰٫۸۷	افتخار به هویت ملی
		۱	۰٫۸۱	۰٫۴۲	-۰٫۰۱	۰٫۶۰	پایبندی به ارزش‌های مشترک
	۱	۰٫۶۱	۰٫۹۵	۰٫۹۶	۰٫۱۶	۰٫۹۳	امیدواری
۱	۰٫۸۴	۰٫۶۳	۰٫۸۰	۰٫۸۱	-۰٫۳۷	۰٫۹۳	باور به خیرخواهی مسئولان

مأخذ: داده‌های تحقیق.



۵. تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱

طبیعی یا اغتشاش‌ها غلبه کند، سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد؛ حتی اگر پنداشت مردم در مورد سایر عناصر همچون عدالت، خیرخواهی مسئولین، باور به ارزش‌های مشترک و ... مثبت نباشد. با این حال، مهم است که سیاستگذاران روندها را به گونه‌ای طراحی کنند که در زمان وقوع بحران (اغتشاش، همه‌گیری بیماری، بلای طبیعی و ...)، با کمترین هزینه‌های مالی، مدیریت با نظم و تسلط انجام گیرد. بنابراین لازم است پیش از وقوع بحران، آمادگی کافی فراهم شده باشد و قواعد معین توسط سیاستگذاران تنظیم شود؛ زیرا بدون این آمادگی و تمهید، مدیریت در لحظه بحران به سختی امکان‌پذیر است.

۵-۲. اعتماد: سریع‌ترین موضوع برای ارتقای سرمایه اجتماعی

داده‌های مرتبط با سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که شاخص «اعتماد به حکمرانی» بیش از شاخص‌های کلی دیگر (شاخص نکویی روابط دولت‌ملت و شاخص مشارکت اجتماعی) فرازونشیب داشته است. معنای تغییرات پی‌درپی این شاخص این است که حوادث و رخدادها، بیش از همه «اعتماد مردم» را تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا نتیجه مهمی که می‌توان گرفت این است که راه‌حل‌های فوری و میان‌مدت برای ترمیم سرمایه اجتماعی را باید در حوزه اعتماد جستجو کرد. بر این اساس، تغییرات فراوان شاخص اعتماد در سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که دولت می‌تواند با اقداماتی ساده و مؤثر، اعتماد مردم را جلب کند و مردم نسبت به این راه‌حل‌ها واکنش مثبت نشان می‌دهند. برعکس، با کوچکترین اقدام اعتمادزدا، مردم نسبت به اقدامات دولت بدبین و بی‌اعتماد می‌شوند.

زودبازده بودن اعتماد به حکمرانی، یک فرصت و البته یک تهدید است. فرصت به این معنا که در زمان کاهش شدید سرمایه اجتماعی، که روابط و فرایندهای سیاسی-اجتماعی دچار وقفه و کژکار کردی می‌شود، راه‌حل اورژانسی برای احیای سرمایه اجتماعی، انجام اقداماتی است که به افزایش اعتماد مردم منجر شود. در این برهه‌های بحرانی، هیچ‌یک از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نمی‌توانند به سرعت ترمیم شوند؛ اما اعتماد به حکمرانی این قابلیت را داراست.

پس از بیان شاخص‌های سرمایه اجتماعی لازم است به تحلیل وضعیت این شاخص‌ها در سال ۱۴۰۱ بپردازیم. یادآوری می‌شود که این شاخص‌ها در بستر فضای مجازی مورد رصد قرار گرفته و تمامی داده‌هایی که به شاخص‌ها مرتبط بودند؛ جمع‌آوری شده‌اند. این در حالی است که روند تغییر این شاخص‌ها در طول سال ۱۴۰۱ پایش و تحلیل شد. بر این اساس، رخدادهایی که موجب تغییر در این شاخص‌ها شدند؛ مورد توجه قرار گرفت و از کنار هم گذاشتن این داده‌ها و مقایسه آنها با هم، برخی نتایج به دست آمد. در ادامه این نتایج در قالب گزاره‌هایی بیان می‌شود.

۵-۱. مدیریت اغتشاش‌ها و ناآرامی‌ها: خاص‌ترین موضوع اثرگذار بر سرمایه اجتماعی

بر اساس داده‌های فضای مجازی، اغتشاش‌های اواخر تابستان و پاییز ۱۴۰۱، تأثیر زیادی در سرمایه اجتماعی داشت. محتوایی که پیرامون این موضوع تولید می‌شد، بار احساسی منفی زیادی ایجاد می‌کرد که به سرمایه اجتماعی آسیب رساند. در این میان، فرمان عفو عمومی رهبر معظم انقلاب اسلامی، یکی از اقدامات مؤثر در افزایش سرمایه اجتماعی نظام بود که بر اساس داده‌های فضای مجازی، به شکل مستقیم و غیرمستقیم در بهبود سرمایه اجتماعی اثر گذاشت.

گفتنی است، بخشی از مدیریت اغتشاش به موضوع مهار بحران در میدان بازمی‌گردد و بخشی نیز به اقناع مردم در مورد وقایع میدانی. زیرا در اغتشاش‌های سال ۱۴۰۱، تمرکز دشمن بر اقدامات رسانه‌ای و جنگ نرم بود و با خبرها و گزاره‌های مختلف، ذهن مردم را نسبت به حاکمیت بی‌اعتماد می‌کردند. در این میان، اقناع مردم و پاسخ به شبهه‌ها می‌توانست تا حد زیادی تلاش‌های دشمنان را خنثی کند. اگر در این زمینه فعالیت بیشتری صورت می‌گرفت و به تعبیر رهبر انقلاب، جهاد تبیین با مسئولیت‌پذیری بیشتری پی گرفته می‌شد، احتمالاً سرمایه اجتماعی کمتر آسیب می‌دید. اعداد به دست آمده نشان می‌دهد که «مدیریت بحران» با هیچ‌یک از شاخص‌های دیگر همبستگی ندارد. این عدم همبستگی را می‌توان این‌گونه توضیح داد که مردم، مدیریت بحران را فارغ از سایر عناصر مرتبط با سرمایه اجتماعی قضاوت می‌کنند. لذا اگر دولت بتواند در مقطع زمانی معین، بر بحران‌هایی همچون بلایای

مشارکت) اجتماعی قانع شوند. مشارکت اجتماعی، عنصری ضروری برای سرمایه اجتماعی است؛ اما ارتقای آن دشوار و زمان‌بر بوده که دولت برای قانع کردن مردم برای مشارکت اجتماعی لازم است فرهنگ‌سازی و جامعه‌پذیری نسل جوان را در دستور کار قرار دهد. همان‌طور که می‌دانیم تغییر فرهنگی، به سادگی رخ نمی‌دهد و نیازمند صبر و تلاش بسیار است.

اینکه نهادینه شدن مشارکت اجتماعی امری بلندمدت است، نباید سیاستگذاران را نسبت به پیگیری آن دلسرد و ناامید سازد. زیرا این مؤلفه، برای ارتقای سرمایه اجتماعی ضروری است. از سوی دیگر با رواج و تثبیت مشارکت اجتماعی، ذخیره محکم و باثباتی برای سرمایه اجتماعی به وجود می‌آید و تلاطم‌های عادی در جامعه، نمی‌تواند به راحتی سرمایه اجتماعی را متزلزل کند.

۴-۵. خدمت‌رسانی: مؤثرترین موضوع برای تقویت سرمایه اجتماعی

پایش روند شاخص‌ها در سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که خدمت‌رسانی نهادها به مردم تقریباً با تمام شاخص‌های دیگر همبستگی داشته است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت در صورتی که خدمت‌رسانی به مردم و عملکرد سالم نهادها به خوبی انجام گیرد، سایر شاخص‌ها هم احتمالاً رشد می‌کنند و به این ترتیب، سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد. پس می‌توان گفت که خدمت‌رسانی، اثرگذارترین شاخص بر سایر شاخص‌های سرمایه اجتماعی است. در نتیجه بهترین راه برای افزایش شاخص‌های سرمایه اجتماعی این است که خدمت‌رسانی نهادها به مردم به شکی ملموس، مستمر و مؤثر افزایش یابد. در این صورت می‌توان انتظار داشت که ۹ شاخص دیگر سرمایه اجتماعی نیز رو به بهبود بروند.

نکته دیگر اینکه خدمت‌رسانی بیش از همه با شاخص‌های «احساس عدالت و برابری»، «امیدواری» و «باور به خیرخواهی مسئولین» همبستگی نشان می‌دهد. این همبستگی زیاد، حاوی این معناست که با خدمت‌رسانی به مردم، احساس عدالت و برابری در جامعه افزایش می‌یابد، مردم امیدوارتر می‌شوند و احساس می‌کنند که مسئولان به دنبال منفعت‌طلبی نیستند و با وظیفه‌شناسی در خدمت مردم هستند.

گسترش عدالت در جامعه از طریق اصلاح روندها و مبارزه با مفاسد انجام می‌گیرد. اما یک راه موازی و مهم این است که با خدمت‌رسانی به مردم، احساس وجود برابری و عدالت در

اعتماد به حکمرانی به معنای «باور مردم به حفظ منافع آنها توسط دولت» است. با این تعریف، اگر دولت خدمت‌رسانی به مردم و رفع نیازهای آنها را به خوبی انجام دهد، اعتماد افزایش می‌یابد. از طرف دیگر، اگر دولت تعهد خود به «منافع عمومی» را اثبات کند و در نتیجه احساس «برابری و عدالت» در بین مردم گسترش یابد، اعتماد به حکمرانی زیاد می‌شود. پیگیری این دو راهکار در کوتاه‌مدت میسر است و بلافاصله منجر به افزایش سرمایه اجتماعی می‌گردد.

همان‌طور که اشاره شد، تأثیر فوری اعتماد به حکمرانی، می‌تواند یک تهدید برای سرمایه اجتماعی نیز باشد. دولت کارآمد و آگاه، در طول سال‌های متمادی تلاش می‌کند که سرمایه اجتماعی را انباشته و ذخیره کند و از آن مراقبت به عمل آورد. اما خطر آنجاست که با یک غفلت و رخدادی ساده که منجر به خدشه‌دار شدن «اعتماد مردم» شود، به سرعت سرمایه اجتماعی انباشته از دست می‌رود. مثلاً انتشار خبر اختلاسی بزرگ که احساس برابری و عدالت را در بین مردم نابود می‌کند؛ و یا مثلاً قطع بخشی از شبکه برق‌رسانی که خدمت‌رسانی روزمره به عده‌ای از مردم را مختل می‌کند، به سرعت اعتماد را کاهش می‌دهد و اثر آن بر سرمایه اجتماعی فوری است. موضوع مهم دیگری که به سرعت باعث کاهش اعتماد می‌شود و در ایران و جهان نمونه‌های فراوانی دارد؛ «افشای بی‌قاعده فساد» هاست. هر چند وظیفه رسانه‌ها نظارت بر حفظ سلامت کارگزاران و روندها در جامعه است، اما به ناچار افشای بی‌قاعده فسادها به سرعت اعتماد عمومی را از بین می‌برد. فارغ از صحت و سقم افشاگری‌های متداول، همه این نوع افشاگری‌ها به کاهش سرمایه اجتماعی انجامیده است.

۳-۵. مشارکت: پایدارترین موضوع برای حفظ سرمایه اجتماعی

بر اساس مطالعه پژوهشگران مرکز پژوهش‌های مجلس، شاخص «مشارکت اجتماعی» از دو شاخص کلی دیگر (شاخص اعتماد به حکمرانی و شاخص نکویی روابط دولت‌ملت)، در طول زمان کمتر دچار تغییر شده است. یعنی رخدادهایی که در این سال به وقوع پیوست، تأثیر کمی بر مشارکت اجتماعی داشته است. بنابراین سخت‌ترین بخش برای ترمیم سرمایه اجتماعی، به جلب نظر مردم برای مشارکت اجتماعی برمی‌گردد. اغلب راه‌حل‌ها به منظور افزایش مشارکت اجتماعی، میان‌مدت و بلندمدت است و نباید انتظار داشت که در زمانی کوتاه، مردم برای مشارکت (یا عدم

همچنین افزایش ناگهانی قیمت مسکن یا افزایش تورم در سال ۱۴۰۱، برخلاف انتظار مردم بود. انتظار مردم این است که دولت با کارآمدی و توانمندی از منافع مردم محافظت کند و مانع از آسیب دیدن این منافع توسط صاحبان ثروت و قدرت شود.

۱-۵-۵. باور به خیرخواهی مسئولین

در این تحقیق «باور به خیرخواهی مسئولین» یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی است و به این معناست که مسئولین منافع مردم را در اولویت قرار دهند و به دنبال منافع شخصی خود نباشند. اگر دیدگاه مردم این باشد که اقدامات سیاستمداران در راستای تأمین منافع مردم است، در این صورت سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد. براساس مجموعه گزارش‌های پایش سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱، شاخص باور به خیرخواهی مسئولین با شاخص «خدمت‌رسانی به مردم» پیوستگی قوی دارد. احتمالاً علت این است که مردم، خیرخواهی مسئولین را از رفتار آنها و هنگام خدمت‌رسانی درک می‌کنند. مردم نظاره‌گر رفتار مسئولین هستند و اگر آنها را در خدمت به مردم کوشا ببینند، چنین نتیجه می‌گیرند که این افراد و نهادها، منفعت طلب نیستند و منافع مردم را در نظر می‌گیرند.

یک نکته دیگر اینکه «خیرخواهی مسئولان» جزء شاخص‌هایی است که از حوادث سال ۱۴۰۱، تأثیر کمی پذیرفت. یعنی زمان زیادی لازم است بگذرد تا این شاخص کم و زیاد شود. این وضعیت نشان می‌دهد که خیرخواهی به شدت وابسته به تجربه طولانی مدت شهروندان است. شهروندان زمانی به خیرخواهی مسئولان معتقد می‌شوند که موارد متعددی را تجربه کنند. پس از آزمون‌های متعدد و اطمینان از تعهد مسئولین و نهادها به منافع مردم است که باور به خیرخواهی سیاستمداران شکل می‌گیرد.

۲-۵-۵. ادراک از عدالت و برابری

یکی دیگر از موضوع‌هایی که انتظار مردم از دولت را شکل می‌دهد و بر سرمایه اجتماعی اثر گذار است؛ ادراک شهروندان از وجود عدالت و برابری در جامعه است. داده‌های فراوانی در این زمینه از فضای مجازی جمع‌آوری شد و این داده‌ها مطالبه مردم در مورد برقراری عدالت در شکل‌های گوناگون را نشان می‌دهد:

- عدالت اقتصادی در جهت دستیابی به رفاه عمومی،
- عدالت جنسیتی و تسهیل حضور زنان در عرصه‌های مختلف،
- عدالت رویه‌ای و پنداشت از شایسته‌سالاری در حاکمیت،
- عدالت قومی و مذهبی،
- عدالت قضایی و حقوقی در جامعه.

جامعه تقویت شود. رصد فضای مجازی نشان می‌دهد که هرگاه خدمت‌رسانی به مردم شدت گرفته، هم‌زمان شاخص احساس عدالت و برابری نیز افزایش یافته است.

در سال ۱۴۰۱، اهتمام دولت به خدمت‌رسانی باعث شد که در برخی از مقاطع زمانی سرمایه اجتماعی افزایش یابد. به نظر می‌رسد تلاش فراوان دولت برای ادامه عادی خدمت‌رسانی به شهروندان، به رغم تمام موانعی که وجود داشت، مانع از سقوط سرمایه اجتماعی شد.

۳-۵-۵. انتظار حمایت دولت از شهروندان: معنای تلاطم در شاخص‌های سرمایه اجتماعی

پایش مستمر شاخص‌های سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که این شاخص‌ها دچار تلاطم‌ها و افت و خیزهایی شده‌اند. بررسی این موارد نشان می‌دهد که در همه موارد مفهومی به نام «انتظار حمایت دولت از شهروندان» وجود دارد. این عبارت، قاعداً جزء شاخص‌های سرمایه اجتماعی نیست؛ اما مفهومی است که تغییرات بسیاری از شاخص‌ها را معنا دار می‌کند.

رابطه میان افراد بخش مهمی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهد. رابطه‌ای که میان مردم و دولت برقرار می‌شود باید به اندازه کافی محکم و اعتمادآمیز باشد که سرمایه اجتماعی بتواند شکل بگیرد. تجربه سالیان گذشته نشان می‌دهد که رابطه میان مردم با دولت، براساس «انتظار حمایت و پشتیبانی» شکل گرفته است. به این معنا که مردم دوست دارند دولت را در نقش حامی و پشتیبان عموم شهروندان تلقی کنند. انتظار آنها این است که در رخدادهای مختلف، دولت مسئولانه وارد عمل شده و از شهروندان حمایت کند. اگر متوجه شوند که دولت در انجام این وظیفه کوتاهی می‌کند و یا اینکه به جای حمایت از شهروندان، در نقش معارض و رقیب شهروندان ظاهر شده است، به سرعت اعتماد خود را از دست می‌دهند و سرمایه اجتماعی کاهش می‌یابد.

در بسیاری از موضوع‌هایی که در فضای مجازی بازتاب پیدا کرده بود، مردم انتظار داشتند که بخش‌های مختلف در مراقبت و حفظ جان و اموال و حقوق شهروندان، مسئولانه‌تر عمل کنند و نگرانی و حساسیت بیشتری در پیگیری موضوع نشان دهند. مشاهده برخی اهمال‌ها باعث کاهش سرمایه اجتماعی شد. اما در همان سال، با صدور فرمان عفو عمومی رهبر معظم انقلاب اسلامی، احساس حمایت و پشتیبانی به مردم منتقل شده و داده‌های مثبت فراوانی در فضای مجازی تولید شد.

گفتنی است، اجرای سیاست‌هایی که منجر به افزایش امید شود، به ارتقای سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. به‌عنوان مثال، تقویت افتخار به هویت ملی، باعث ایجاد امیدواری در میان شهروندان می‌شود. براساس داده‌های فضای مجازی، در میان همه شاخص‌های سرمایه اجتماعی، «افتخار به هویت ملی» بیش از همه با «امیدواری» همبستگی دارد. گویی افرادی که به هویت ملی پایبند هستند و آن را مقدس می‌دانند، تحمل سختی‌ها و مشکلات را نیز وظیفه خود دانسته و امید خود را از دست نمی‌دهند. حضور و وجود این افرادِ مفتخر به هویت ملی، در افزایش میزان سرمایه اجتماعی در جامعه اثر فوق‌العاده‌ای داشته و این اشخاص به‌عنوان ذخایر نظام سیاسی به‌شمار می‌روند.

همان‌طور که قبلاً اشاره شد «خدمت‌رسانی»، با شاخص «امیدواری» نیز همبستگی نشان می‌دهد. این موضوع را می‌توان این‌گونه تحلیل کرد که اگر نهادها و مسئولین به خوبی وظایف خود را انجام دهند، مقاومت مردم در برابر سختی‌ها و مشکلات افزایش می‌یابد و امیدواری به گشایش و بهبود اوضاع بیشتر می‌شود. گفتنی است، هدف اصلی تحریم‌ها ناامیدسازی مردم است؛ که بهترین راه برای خنثی کردن تحریم‌ها و حفظ مقاومت مردم این است که تا حد ممکن در خدمت‌رسانی به مردم کوشا باشیم. بر این اساس، تازمانی که خدمت‌رسانی به مردم جریان داشته باشد، مردم احساس ناامیدی و خستگی نخواهند کرد.

۴-۵-۵. پایبندی به ارزش‌ها و باورهای مشترک

ارزش‌ها و باورهای مشترک، باعث انسجام میان مردم می‌شود. به‌علاوه باعث می‌شود که دولت و مردم بتوانند در چارچوب ارزش‌های مشترک گفتگو و اقدام کنند. ارزش‌ها و باورهای مشترک معمولاً پایدار هستند و به‌زودی تغییر نمی‌کنند؛ اما در سال ۱۴۰۱، پایبندی به این ارزش‌های مشترک دستخوش تلاطم شد.

به‌نظر می‌رسد که یکی از مهم‌ترین دلایل کم‌و زیاد شدن پایبندی ایرانیان به ارزش‌های مشترک، اغتشاش‌های سال ۱۴۰۱ بود. بخشی از مردم براساس انگاره‌ای که از دولت و نظام سیاسی داشتند، به این ارزش‌ها پایبند بودند. نظام ارزشی مشترک که می‌گفت چه چیزی «خوب» است و چه چیزی «بد»، تا حد زیادی به این انگاره بستگی داشت. این انگاره، دولت و نظام سیاسی را عنصری برای «حمایت از شهروندان» معرفی می‌کرد؛ اما حداقل برای بخشی از مردم این انگاره تا اندازه‌ای مخدوش شد. این موضوع

عدالت و اقسام آن (توزیعی، قضایی، جنسیتی، اداری، قومی) از سوی کاربران به فراوانی مورد مطالبه قرار گرفته و این وضعیت بر سرمایه اجتماعی اثرگذار است.

به‌نظر می‌رسد سال‌ها پس از صدور بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و بیان این جمله که «نارضایتی این حقیر از کارکرد عدالت در کشور به دلیل آنکه این ارزش‌ها و الا باید گوهر بی‌همتا بر تارک نظام جمهوری اسلامی باشد و هنوز نیست...» [۹]، هنوز گام‌های زیادی برای رسیدن به وضعیت مطلوب در حوزه عدالت باید برداشته شود. مدیریت و توجه به احساس «محرومت نسبی»، به‌معنای فاصله بین انتظارات و واقعیت‌ها، اهمیت دارد. انتظار شهروندان از برقراری عدالت با آنچه در عمل رخ داده، فاصله دارد. ممکن است بتوان فهرست مفصلی از اقدامات صورت گرفته برای گسترش عدالت تهیه و ارائه کرد؛ اما همه این اقدامات ظاهراً نتوانسته انتظاراتی را برطرف کند و رهبر معظم انقلاب اسلامی را برآورده سازد و لازم است تلاش‌ها برای تقویت عدالت در جامعه چندین برابر شود.

دولت و مجلس برای حفظ سرمایه اجتماعی لازم است اقداماتی به‌عمل آورند که شهروندان نسبت به وجود عدالت و برابری در جامعه امیدوار شوند. در این صورت است که می‌توان انتظار داشت سرمایه اجتماعی افزایش یابد.

در میان شاخص‌های مختلف «احساس عدالت و برابری»، بیش از همه با شاخص «امیدواری» همبستگی دارد. این همبستگی آماری نشان می‌دهد که اگر مردم احساس کنند در کشور عدالت و برابری برقرار است، نسبت به آینده خوش‌بین‌تر شده و تحریم‌ها را بیشتر تحمل می‌کنند. برعکس، احساس نابرابری باعث می‌شود که ناامیدی در جامعه حاکم شود و برداشت مردم به این سمت و سو برود که هزینه تحریم و سختی‌ها بیشتر بر روی دوش مردم است و افراد قدرتمند و صاحب ثروت، سهمی در این رنج کشیدن‌ها ندارند.

۳-۵-۵. امید به گشایش فضای سیاسی و امید به بهبود اقتصادی

در سال ۱۴۰۱ در موضوع امید، محتواهای منفی زیادی در فضای مجازی تولید شد. به‌نظر می‌رسد که تذکرهای پیاپی رهبر انقلاب در رابطه با اینکه دشمن امید را هدف قرار گرفته کاملاً به‌جا و درست است [۱۰]. در مورد هیچ موضوعی همچون امید به آینده (اقتصادی و سیاسی) در فضای مجازی این میزان محتوای منفی تولید نشده است. بنابراین به‌نظر می‌رسد که برای ارتقای سرمایه اجتماعی لازم است توجه بیشتری به موضوع امید داشت و از اقداماتی که به ناامیدی دامن می‌زند کاملاً اجتناب کرد.

به‌خصوص ارزش‌های مشترک نیاز به پاسداری و مراقبت دارد و این خیال که رخدادها هرگز نمی‌توانند بر این ارزش‌ها اثر بگذارند، بیهوده و خام است. ارزش‌هایی که تصور می‌شود پایدار و نهادینه شده است، می‌تواند با عملیات روانی دشمن و جنگ شناختی متزلزل شود.

باعث گردید که این بخش از شهروندان در برخی از ارزش‌های مشترک تجدیدنظر کنند. در نتیجه میزان پایبندی این دسته از شهروندان به ارزش‌های مشترک کاهش یافت که بر ایندین رفتار و تزلزل در باورها، افت نسبی سرمایه اجتماعی را به‌همراه داشت. این تجربه، نگران‌کننده است و نشان می‌دهد که نظام ارزشی و

شکل ۲. تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱



خاص‌ترین موضوع اثرگذار
بر سرمایه اجتماعی:
**مدیریت اغتشاش‌ها
و ناآرامی‌ها**

سریع‌ترین راه برای بهبود
سرمایه اجتماعی:

**جلب اعتماد
مردم**



مهمترین عامل
پایدارکننده سرمایه
اجتماعی:

**بهره‌گیری از
مشارکت مردم**

مؤثرترین موضوع برای
تقویت سرمایه اجتماعی:

خدمت‌رسانی



مهمترین عامل تلاطم در
سرمایه اجتماعی:

**چگونگی برآورده
کردن انتظار حمایت
دولت از شهروندان**

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

«نکوبی روابط دولت‌ملت»، «مشارکت اجتماعی»، «خدمت‌رسانی به مردم»، «احساس عدالت و برابری»، «توانمندی در مدیریت بحران‌ها»، «افتخار به هویت ملی»، «پایبندی به ارزش‌های مشترک»، «امید»، و «باور به خیرخواهی مسئولان» به توصیف وضعیت سرمایه اجتماعی پرداخت.

گفتنی است، داده‌های تحلیل این گزارش از هفت بستر پست‌های کانال‌های تلگرام، کامنت‌های کاربران در تلگرام، پست‌های صفحات اینستاگرام، کامنت‌های کاربران ذیل صفحات اینستاگرام، پست‌های توئیتر، لایک‌های توئیتر، و لایک‌های اینستاگرام جمع‌آوری شده است.

عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ در جدول زیر آمده است.

اوضاع سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ فرازونشیب داشت و در مجموع تحت تأثیر حوادث و اغتشاش‌های آن سال قرار گرفت. بررسی‌های مرکز پژوهش‌های مجلس نشان می‌دهد که شاخص‌های سرمایه اجتماعی در بهار سال ۱۴۰۲ اندکی بهبود یافتند.

در عصر اطلاعات که مردم دارای زیست جهانی مجازی و مخاطب رسانه‌ها هستند، شبکه‌های اجتماعی یکی از مهم‌ترین مواضعی است که می‌توان براساس آن به بررسی ذهن جمعی کاربران در موضوعات مختلف دست یافت. این گزارش که چکیده چهار گزارش فصلانه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در سال ۱۴۰۱ است، با سنجش و تحلیل ۱۰ شاخص «اعتماد به حکمرانی»،

جدول ۵. عوامل مهم اثرگذار بر سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱

مؤلفه	تأثیر	توضیح
مدیریت بحران	افزایش بی‌سابقه سرمایه اجتماعی	مهار و کاهش اثرات بحران‌هایی همچون بلایای طبیعی، اغتشاش‌های سیاسی و آشفتگی اقتصادی، فارغ از سیاست‌ها و اقدامات سابق، می‌تواند به افزایش سرمایه اجتماعی منجر شود. به این معنا که حتی اگر سرمایه اجتماعی دولت کم باشد، با مدیریت درخشان بحران، می‌تواند سرمایه اجتماعی خود را افزایش دهد.
جلب اعتماد مردم	افزایش زودبازده سرمایه اجتماعی	دولت می‌تواند با اقداماتی ساده و مؤثر، اعتماد مردم را جلب کند و مردم بلافاصله نسبت به این راه‌حل‌ها واکنش نشان می‌دهند. البته توجه داریم که به همین نسبت، اعتماد به سرعت از دست می‌رود و مردم نسبت به اقداماتی که اعتماد آنها را خدشه‌دار کند فوراً واکنش نشان می‌دهند.
جلب مشارکت مردم	عامل پایداری سرمایه اجتماعی	سخت‌ترین بخش برای ترمیم سرمایه اجتماعی، قانع کردن مردم برای مشارکت اجتماعی است، اما با تحقق آن، منبعی پایدار و مانا برای سرمایه اجتماعی حاصل می‌شود که در طول زمان و در مواجهه با حوادث، مصون از آسیب است.
خدمت‌رسانی	پربازده‌ترین عامل تقویت سرمایه اجتماعی	«خدمت‌رسانی» نهادها به مردم باعث تحریک و تقویت سایر شاخص‌های سرمایه اجتماعی می‌شود. پربازده‌ترین سرمایه‌گذاری برای افزایش سرمایه اجتماعی، تقویت خدمت‌رسانی به مردم است که به صورت غیرمستقیم سایر شاخصه‌ها را بالا می‌برد.
القای حس حمایت و پشتیبانی از مردم	ایجاد همدلی	لازم است مجموعه رفتارها و گفتارهای دولت به‌گونه‌ای باشد که حس حمایت و پشتیبانی از شهروندان را منتقل کند. مردم با دولتی که از منافع آنها محافظت کند و دغدغه حمایت از جان و مال و حقوق شهروندان را به صراحت بیان کند، همدلی دارند.
گسترش عدالت	ایجاد همدلی	مطالبه برای برقراری «عدالت و برابری» در فضای مجازی بازتاب زیادی داشت.
امیدآفرینی	ایجاد همدلی	در فضای مجازی، محتواهای زیادی تولید شده که «امید» به بهبود اقتصادی یا گشایش فضای سیاسی را مورد تردید قرار می‌دهند. این محتواهای منفی باعث کاهش سرمایه اجتماعی شد.
باور به ارزش‌های مشترک	ایجاد همدلی	در سال ۱۴۰۱ بخشی از مردم نسبت به ارزش‌های مشترک مردد شدند و همین موضوع باعث کاهش نسبی سرمایه اجتماعی در اقشاری از مردم شد.

۵ یکی از مهم‌ترین مسائلی که در فضای مجازی بازتاب یافته و سرمایه اجتماعی را در سال ۱۴۰۱ کاهش داده، امکان و مدیریت «اعتراض» است. به این منظور پیشنهاد می‌شود در چارچوب اصل (۲۷) قانون اساسی، فضای مناسب‌تری برای بیان اعتراض‌ها فراهم شود. هدایت اعتراض‌ها در مسیری منطقی می‌تواند به ترمیم برخی شکاف‌ها منجر شده و فضای سیاسی را از رادیکالیسم و تخریب‌گری دور نگاه دارد. حوادث سال ۱۴۰۱ نشان داد که فقدان چنین سیاستی چه آسیب هولناکی برای کشور دارد.

۶ رصدها و نظرسنجی‌ها نشان می‌دهد که افکار عمومی به دلایل مختلف و از جمله اقدامات رسانه‌ای دشمنان، نسبت به موضوع زنان حساس است و تجربه رخدادهای سال ۱۴۰۱ نشان داد که غفلت از این موضوع می‌تواند باعث بروز تنش‌ها و منازعه‌های مخربی در جامعه شود. نیروهای معاند نظام با تکیه بر این فضا سازی‌ها، تلاش می‌کنند که به بهانه هر برخورد کوچکی، فضای جامعه را ملتهب و آشفته سازند. در این موقعیت، ضروری است که با دقت و حتی احتیاط موضوع‌های مرتبط با زنان پیگیری شود. از جمله اینکه برخورد با زنانی که مرتکب جرم می‌شوند با حفظ شأن و کرامت زنانه همراه باشد و این اصل، مورد تأکید شرع و قانون نیز می‌باشد. به این منظور لازم است حمایت‌های تقنینی و نظارتی برای تسهیل حضور و فعالیت بانوان در دستور کار قرار گیرد تا تبلیغات و ذهنیت‌سازی‌ها غلبه شود.

۷ عدالت اقتصادی، یکی از موضوع‌هایی است که در فضای مجازی محتوای منفی زیادی را به خود اختصاص داده است و این نشان می‌دهد که بسیاری از شهروندان خواهان ارتقای عدالت اقتصادی و حمایت بیشتر از نیازمندان در جامعه هستند. به‌رغم اینکه دولت و نهادهای حمایتی، به نیازمندان یارانه نقدی، کالا برگ و بسته‌های معیشتی ارائه می‌دهند، اما هنوز ادراک نابرابری وجود دارد. با توجه به این ادراک کاربران پیشنهاد می‌شود که برنامه‌هایی مؤثرتر از طرح‌های فعلی به منظور حمایت از سه دهک پایین جامعه در دستور کار قرار گیرد تا افکار عمومی نسبت به اهتمام دولت به عدالت اقتصادی قانع باشند.

۸ نارضایتی‌های مرتبط با محدودیت‌های اینترنتی بر سرمایه اجتماعی اثرگذار بوده است. تقریباً همه کشورهای قاعده و محدودیت‌هایی بر اینترنت اعمال می‌کنند و فیلتر کردن «تیک‌تاک» در آمریکا نمونه‌ای از این محدودیت‌هاست. با این حال باید توجه داشت که محدود کردن دسترسی به اینترنت لازم است بر اساس قاعده و منطق مشخصی باشد. به علاوه، علیرغم توصیه‌های

۱-۶. راهکارهای پیشنهادی

با توجه به مطالبی که بیان شد، راهکارهایی برای ترمیم سرمایه اجتماعی پیشنهاد می‌شود:

۱ مهم است که سیاستگذاران روندها را به گونه‌ای طراحی کنند که در زمان وقوع بحران (اغتشاش، همه‌گیری بیماری، بلای طبیعی، ...)، با کمترین هزینه‌های مالی، مدیریت با نظم و تسلط انجام گیرد. پیش از وقوع بحران لازم است آمادگی کافی فراهم و قواعد معین توسط سیاستگذاران تنظیم شده باشد؛ زیرا بدون این آمادگی و تمهید، مدیریت در لحظه بحران به‌سختی امکان‌پذیر بوده که این موضوع در افزایش سرمایه اجتماعی اثرگذار است.

۲ اعتماد به سرعت ساخته می‌شود و به همان سرعت ویران می‌شود و سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مناسب است که در مجلس شورای اسلامی قوانینی تصویب شود که اگر فرد یا نهادی، با رفتار و گفتار خود، اعتماد مردم به دولت را مخدوش کند، تحت تعقیب و مجازات قرار گیرد.

۳ با توجه به تأثیری که مشارکت اجتماعی بر سرمایه اجتماعی دارد، مناسب است که مجلس شورای اسلامی قوانینی تصویب کند که مردم را در «نظارت، اجرا و سیاستگذاری» شریک گرداند. یعنی دولت ملزم شود که از مشارکت مردم در طرح‌های مختلف استفاده کند. به این منظور پیشنهاد می‌شود «سند پیوست مشارکت مردمی» طرح‌ها تهیه شود و براساس آن در اجرای هر طرح، مشخص شود که مردم در کدام بخش مشارکت دارند.

۴ با توجه به اینکه ادراک افکار عمومی از وجود عدالت و برابری در جامعه اهمیت زیادی برای سرمایه اجتماعی دارد، پیشنهاد می‌شود در مواردی که این ادراک در اثر رخدادهای نقض می‌شود، مجلس وارد عمل شود و ضمن انجام تحقیق و تفحص، این اطمینان خاطر را به مردم بازگرداند که عدالت، رویه حاکم بر کشور است. بسیاری از کاربران فضای مجازی در بستر شبکه‌های اجتماعی اعتقاد دارند که شایسته‌سالاری در قلمروهای مختلف، در وضعیت نامطلوبی قرار دارد. انواع لابی‌گری، پارتی‌بازی و رانت‌خواری در انتصابات از جمله مفاهیمی است که کاربران به‌واسطه آنها کارآمدی نظام اداری را مورد تردید قرار می‌دهند. برای رفع این ادراک و بر ساخت ذهنی، مجلس شورای اسلامی می‌تواند با انتشار گزارش‌های نظارتی بیشتر، به مردم اطمینان خاطر دهد که فساد و بی‌عدالتی تحمل نمی‌شود. وجود ضمانت اجرایی قوی برای مقابله با فساد و بی‌عدالتی در نظام اداری، در افزایش سرمایه اجتماعی بسیار مؤثر است.

۱۲ ظرفیت جامعه برای اصلاحات اساسی و جراحی‌های مختلف محدودیت‌هایی دارد. از عوامل اثرگذار بر کاهش تاب‌آوری عمومی، کنش‌های اقتصادی ناگهانی مانند آزادسازی قیمت برخی کالاها (نان، روغن، حبوبات و...) در بازار است. این مسئله باعث شکل‌گیری جریانی از گرانی‌سازی با منطبق کمیابی در سطوح مختلف بازار می‌شود که ممکن است ماه‌ها جامعه را دچار بدبینی و کاهش سرمایه اجتماعی کند. به علاوه تبعات جراحی اقتصادی زمینه‌های شکل‌گیری انواع رانت و فساد را نیز فراهم می‌آورد. این چرخه گرانی و رانت، تاب‌آوری عمومی را شکننده و خرد می‌کند. بررسی بسیاری از اعتراضات چند سال اخیر در استان‌های مختلف نشان می‌دهد یکی از ریشه‌های اصلی این اعتراضات، تورم، گرانی و کاهش قدرت خرید بوده است.

۱۳ در همه لوایح و طرح‌هایی که مخاطب عام و وسیعی در کشور دارند باید فرایندی تعریف کرد که اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی لحاظ شود. این طرح‌ها باید از لایه‌های کارشناسی مشخصی بگذرند (مرکز پژوهش‌های مجلس و مرکز بررسی استراتژیک ریاست جمهوری و پژوهشکده قوه قضائیه) و در مراحل مختلف از مردم نظر سنجی شود و گام به گام در یک بسته رسانه‌ای منسجم مردم در جریان امر قرار گیرند. چنان که این تجربه در سایر کشورها به کار گرفته می‌شود و افزایش اعتماد عمومی را در پی داشته است. در کشورهای مالزی، آمریکا و آلمان تشکل‌های مردمی و گروه‌های نخبگان در فرایند تقنین لحاظ شده‌اند [۱۱].

۱۴ مؤلفه حمایت از تمامیت ارضی و مقابله با تجزیه و قوم‌گرایی بیشترین اثر بر نکوبی رابطه دولت‌ملت و افزایش سرمایه اجتماعی حاکمیت را داشته است. بنابراین لازم است بر عناصر گفتمان‌ساز، وحدت‌آفرین و ارزشمند قومیت‌های مختلف برای حاکمیت تأکید کرد.

۱۵ نهادمند شدن جامعه به‌ویژه در جهت تقویت طبقات مستضعف، از ضرورت‌های حکمرانی در کشور است که به تقویت جامعه منجر خواهد شد. شهید بهشتی تشکیلات اصیل اجتماعی و سیاسی را شرط تداوم انقلاب می‌دانستند [۱۲]؛ در واقع بخش مردمی بدون برخورداری از تشکیلات منسجم و قوی در سایه بخش دولتی و بخش خصوصی قرار می‌گیرد. اتفاقی که در قوانین برنامه توسعه رخ داده و در بخش‌های ساختارسازی جامعه ذیل مدیریت تام بخش دولتی صورت گرفته است؛ مانند مدیریت بهزیستی در قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور به‌منظور صدور مجوز، نظارت و بودجه‌دهی بخش مردمی. این رویکرد عملاً

رهبر انقلاب در ۲۲ خرداد ۱۳۹۶، اقدام ایجابی و حمایتی در مورد فضای مجازی انجام نشده و این موضوع باعث نارضایتی مردم از کیفیت اینترنت شده است. از سوی دیگر فیلترینگ نتوانسته دسترسی‌ها را مسدود کند. در این شرایط محدودیت‌ها و دشوار شدن دسترسی به برخی شبکه‌های اجتماعی باعث افزایش نارضایتی و کاهش سرمایه اجتماعی شده است.

۹ رخداد‌های سال ۱۴۰۱ نشان داد که احساس عدالت قومی ضعیف است و نیاز به ترمیم و اصلاح دارد. هر چند بخش قابل توجهی از این احساس تبعیض قومی به تبلیغات رسانه‌های بیگانه مرتبط است، اما به هر حال روندهای جاری در کشور به گونه‌ای نبوده که این تبلیغات را بی‌اثر کنند. استفاده از نیروهای جوان محلی برای مدیریت و پیشبرد کارها در مقیاس استانی و کشوری، گزارش شفاف اقدامات صورت گرفته در رابطه با اقوام و اقداماتی از این دست می‌تواند احساس عدالت قومی را تقویت کرده و منازعات قومی را کاهش دهد.

۱۰ بسیاری از کاربران در بسترهای مختلف مجازی بر این باورند که رانت، فساد و عدم شفافیت گسترش یافته است. افشا و گزارش اختلاس‌ها و فسادها نیز بر این باور دامن می‌زند. این وضعیت باعث بدبینی شهروندان به نظام سیاسی شده و کاهش سرمایه اجتماعی را به دنبال دارد. مبارزه شفاف با فساد می‌تواند باعث افزایش سرمایه اجتماعی شود. با توجه به اثر منفی افشاگری‌ها بر سرمایه اجتماعی، پیشنهاد می‌شود ابزارهای جایگزین و متنوع و مؤثر برای مبارزه با فساد در نظر گرفته شود تا نیازی به افشاگری وجود نداشته باشد. به عبارت دیگر، مبارزه با فساد به اندازه‌ای قوی و مؤثر صورت گیرد که از وقوع فساد پیشگیری شود.

۱۱ مقدمه هر نوع مشارکت، گفتگوی فعال با مردم است. سخن گفتن بی‌واسطه با مردم از جمله اقدام‌های مثبت مسئولان در سال‌های اخیر است. اما شنیدن صدای طیف‌های مختلف مردم در برنامه‌های مدون و شفاف که کاملاً همین حس را به ایشان منتقل کند، امری ضروری تر است. بهره‌گیری از فضای مجازی به‌عنوان یکی از ابزارهای سنجش نبض جامعه، برگزاری کمیسیون‌های مشترک با ذی‌نفعان و جلب نظر نمایندگان ایشان و توجه به پیامدهای ناخواسته عملکردها در افکار عمومی یا آزمون و خطاهای حکمرانی و اجرای آزمایشی طرح‌ها از جمله اقداماتی است که می‌تواند سیاستگذار را در موضع شنونده قرار دهد و به ترمیم سرمایه اجتماعی یاری رساند.

کشور باید از غلبه دولت و بخش خصوصی بر بخش مردمی جلوگیری کرد و آنها را در یک تعادل به همکاری و یاری یکدیگر ترغیب نمود. تدوین قانون تشکل‌های اجتماعی از جمله مواردی است که می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد.

امکان نقش‌آفرینی فعال از جامعه را می‌گیرد. البته این رویکرد نافی نظارت و ساماندهی بخش مردمی نیست و این نظارت و سازماندهی در تمام دنیا اجرا می‌شود. تأکید این است که بخش‌های تخصصی دولتی بر بخش مردمی سیطره نداشته باشند. در واقع در حکمرانی



[۱] گزارش مؤسسه لگاتوم (۲۰۲۳). موجود در:

<https://prosperity.com/rankings>

[۲] حدادی، علیرضا و احمد یزدانیان. «فرا تحلیل پیشینه پایش‌های سرمایه اجتماعی». گزارش‌های کارشناسی (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)، ۱۴۰۱. موجود در:

<https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1755104>

[۳] ردادی، محسن. «مطالعه تطبیقی سرمایه اجتماعی مجالس قانونگذاری». گزارش‌های کارشناسی (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)، ۱۴۰۲. موجود در:

<https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1784161>

[۴] حدادی، علیرضا. «بررسی لایحه برنامه هفتم توسعه (۴۶): سرمایه اجتماعی». گزارش‌های کارشناسی (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)، ۱۴۰۲. موجود در:

<https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1778612>

[۵] ردادی، محسن. «بررسی و مقایسه جایگاه احکام مرتبط با سرمایه اجتماعی در برنامه‌های اول تا ششم». گزارش‌های کارشناسی (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)، ۱۴۰۲. موجود در:

<https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1775061>

[۶] حدادی، علیرضا و رسول محسن‌زاده. «الگوی سنجش سرمایه اجتماعی با استفاده از علوم اجتماعی محاسباتی». گزارش‌های کارشناسی (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)، ۱۴۰۱. موجود در:

<https://rc.majlis.ir/fa/report/show/1755464>

[۷] قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

[8] Feldman, R., "Techniques and applications for sentiment analysis". Communications of the ACM, 2013. 56(4): Pp. 82–89.

[۹] رهبر معظم انقلاب اسلامی، بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران. ۱۳۹۷/۱۱/۲۲. موجود در:

<https://khl.ink/f/41673>

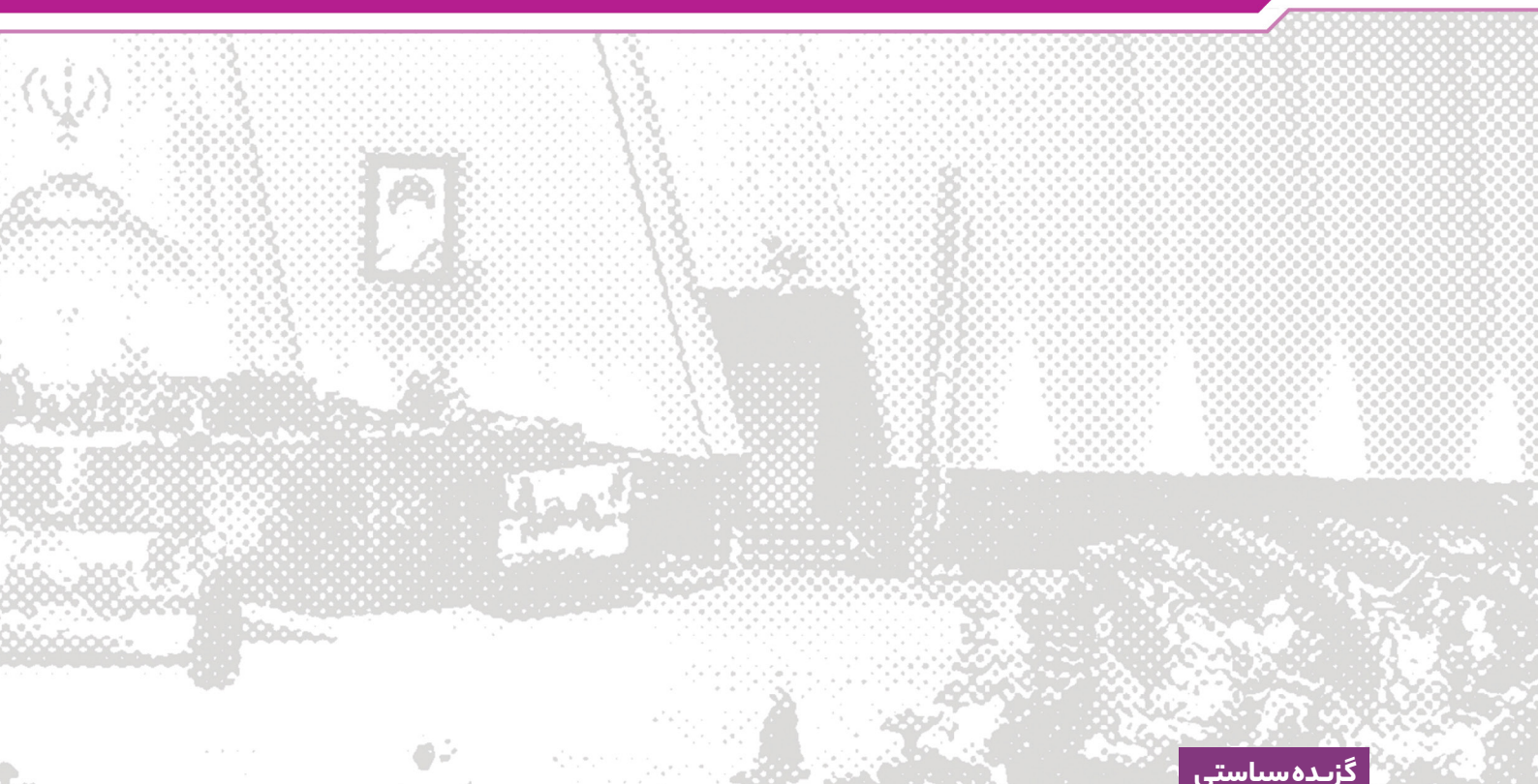
[۱۰] رهبر معظم انقلاب اسلامی. بیانات موجود در:

<https://khl.ink/f/38575>; <https://khl.ink/f/52275>

<https://khl.ink/f/51376>; <https://khl.ink/f/51746>

[۱۱] اخوان، علی و ایروان مسعودی اصل و سمیه حسام و محسن نجفی خواه. «چالش‌های مشارکت در قانونگذاری در بخش سلامت (مطالعه کیفی)». فصلنامه آرشو توان‌بخشی، ۱۳۹۹. ۲۱(۴): صص. ۴۵۴ تا ۴۶۹.

[۱۲] ذوالفقاری، محسن. تشکیلات بهشتی (مجموعه نظرات تشکیلاتی شهید بهشتی)، ۱۴۰۲. قم: دفتر نشر معارف.



گزیده سیاستی

پایش مستمر شاخص‌های سرمایه اجتماعی در سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که «انتظار حمایت دولت از شهروندان»، هسته مرکزی سرمایه اجتماعی بود. برای افزایش سرمایه اجتماعی، لازم است رفتار و گفتار سیاستمداران و نهادهای حاکمیتی، «حمایت از شهروندان» را تداعی کند.



مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc@majles.ir